

Bočková, Hana

K problematice deníku jako literárního žánru

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1989-1990, vol. 38-39, iss. D36-37, pp. [37]-45

ISBN 80-210-0205-0

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107963>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HANA BOČKOVÁ

K PROBLEMATICE DENÍKU JAKO LITERÁRNÍHO ŽÁNRU

Vznik deníku je vyvolán potřebou člověka zachytit skutečnost, jež se ho osobně dotýká, a vyjádřit k ní své stanovisko. Záznamy deníkového charakteru náležejí k prvním písemným projevům člověka a nacházíme je ve všech obdobích vývoje literatury. I dnes deník existuje v širokém čtenářském povědomí, i dnes si lidé více či méně pravidelně vedou o svém životě poznámky.

K deníku se váže celá oblast problémů, týkajících se jeho postavení v literatuře, formálních a ideověobsahových rysů, otázky stylistického rozruznění a dokumentární, popř. umělecké hodnoty deníkových zápisů. Z této široké problematiky se pokusíme zodpovědět otázku základní — zda je možno deník považovat za literární žánr.

Minulost deníku je velmi bohatá. Za jeho předchůdce můžeme označit oficiální zprávy o činech slavných osobností, jež měly být takto monumentalizovány, popř. legalizovány. Základní změnu do charakteru takovýchto záznamů vnesla renesance — zápisky, tentokrát už soukromé, začínají si vést i lidé neurození, žijící ve stínu společenských událostí. Tak se zrodil deník v moderním slova smyslu. Od té doby můžeme pozorovat jeho růst a dokonce i typové rozruznění.

Deníkové záznamy jsou primárně určeny jen svému autorovi, a proto v převážné většině zůstávají v rukopise. Některé deníky jsou však díky svému závažnému obsahu nebo zajímavé osobnosti pisatele publikovány, ať už samým autorem, nebo — a to častěji — editorem. Původně soukromé zápisky se tak stávají literárním faktem. Můžeme však deník považovat za literární žánr?

Nejednotnost názorů při vymezování pojmu literární žánr, s níž se u autorů zabývajících se touto problematikou setkáváme, jednoznačné rozhodnutí znesnadňuje. Existuje řada různých, i když v zásadě si neodporujících pojetí, osvětlujících tuto otázku z mnoha stran.¹

Domníváme se, že pro naše potřeby je nejvhodnější zvolit pojetí J. Hrabáka,

¹ Jako důkaz o existující nejednotnosti může sloužit přehled názorů na genologii, uvedený v první kapitole práce Nory Krausové *Epika a román*, Bratislava 1964, nebo v díle Henryka Markiewiczze *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1966. Dále viz např. Wellek, R. — Warren, A.: *Teoria literatury*, Warszawa 1970 (polský překlad); *Zarys teorii literatury* autorů M. Głowińskiego, A. Okopień-Sławińskiej a J. Sławińskiego, Warszawa 1975, *Teorija literatury* G. L. Abramoviče a kol., Moskva 1964, aj.

kteří je šíří pohledu na problematiku literárních žánrů nejvšestrannější: „Žánr lze definovat jako soustavu několika vlastností, které pokládáme za důležité pro ona díla, v nichž je nacházíme. Žánr předpokládá, že došlo k abstrakci od různých divergentních rysů, pokládaných za nedůležité, ve prospěch jiných rysů, které jsou identické a ve struktuře díla dominantní. Z toho plyne, že žánr představuje celistvost různě rozsáhlou, podle toho, jak velkou abstrakci provádíme.“² Za nejvýznamnější z onoho souboru rysů, tvořících podstatu žánru, považuje Hrabák rysy ideové obsahové a morfologické, určující tvar literárního díla. Žánr má však i svou významovou hodnotu a jako určitý celek musí být pocíťován i čtenáři: „[...] samo použití žánru tedy sugeruje jistý obsah [...] Tato významová hodnota žánru je důležitá jako vstupní instrukce čtenáři, jak k dílu přistupovat.“³

Podstatnou otázkou je zařazení deníku do kontextu literatury. Řada literárně teoretických prací⁴, soustřeďujících se zejména na problematiku literatury krásné, deník zcela opomíjí. Více pozornosti mu věnují autoři zabývající se literaturou faktu a zejména literaturou memoárovou.⁵ V. Válek ji charakterizuje takto: „[...] „memoárová literatura je určována v první řadě znaky příznačnými pro literaturu faktu (dokumentární literaturu, non-fiktivní literaturu), ale je charakterizována také tím, že má tendenci (zejména pokud jde o „literární paměti“) překračovat hranice mezi dokumentární a krásnou literaturou.“⁶ V. Válek vychází z tohoto pomezího postavení memoáristiky a blíže určuje jednak znaky spojující ji s literaturou krásnou a jednak znaky naznačující její vztah k literatuře dokumentární. A právě tato oblast je středem našeho zájmu, neboť vytčené rysy lze vztáhnout i na deník, což dokazuje oprávněnost jeho umístění do memoárové literatury. Je to zejména autentičnost memoárů, jejich „non-fiktivnost“, protokolárnost v zaznamenávání faktů a dokumentárnost ve způsobu podání, možnost jejich využití jako pramenného materiálu a konečně i skutečnost, že autor memoárové práce je totožný s hrdinou a vypravěčem.⁷

Pro zařazení deníku do oblasti memoárové literatury se vyslovuje více autorů, i když se v jeho hodnocení zcela neztotožňují.

Z. Havránková⁸ považuje deník pouze za jeden z mnoha druhů dokumentárního materiálu, sloužícího potřebám memoáristiky. Za důležité však považujeme její rozlišování dvojího přístupu autora memoárů k práci: píše buď jen pro vlastní potřebu (často pak zápisky tají a nemá zájem na jejich zveřejňování), nebo píše s vírou, že najdou své čtenáře, a tento zřetel se — jak se dále přesvědčíme — promítá i do práce samé.

Jinak posuzují deník Z. Klátík⁹ a A. Bagin¹⁰, soustřeďují se především na jeho formu: deník, to je podle nich pouze „konstruktivní princip“, jehož lze použít

² *Poetika*. Praha 1977, s. 88.

³ *Poetika*. Praha 1977, s. 95; uvedené požadavky se dále pokusíme vztáhnout na deník.

⁴ Jsou to např. práce: Sorokin, V. I.: *Teorija literatury*. Moskva 1960, Ščepilov, L. V.: *Vvedenje v literaturovedenje*. Moskva 1956, Timofejev, L. I.: *Základy teorie literatury* (čes. překlad), Praha 1965, Głowiński, M. a kol.: *Słownik terminów literackich*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, aj.

⁵ Jsou to zejména autoři: V. Válek, J. Trzynałowski, V. Kardin, Z. Havránková; o jejich názorech viz dále.

⁶ *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno, UJEP (Spisy filozofické fakulty, č. 254) 1984, s. 56.

⁷ Tamtéž, s. 98—99.

⁸ Viz např. její práce *Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, 13, 1969, s. 69—76, nebo *Memoárový žánr a jeho místo v literární teorii*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, 11, 1967, s. 43—50.

⁹ *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava 1968, s. 55.

¹⁰ *Pokus o charakteristiku memoárové literatury*. Slovenská literatúra, 1977, č. 2, s. 170—179.

v jiných literárních žánrech, tím mu však opět upírají právo na samostatné postavení. Konečně V. Kardin, J. Trzynadłowski a V. Válek řadí deník mezi druhové formy memoárové literatury. K těmto autorům můžeme do určité míry zařadit i R. Höcka, jehož práce *Das europäische Tagebuch*¹¹ shrmažduje a hodnotí významné memoárové práce od nejstarších dob po 20. století; jeho chápání deníku není však přesně vymezené, splývá s pamětmi a autobiografií.

V. Kardin¹² vysoko cení deník pro jeho pravdivost, neboť vzniká bez časového odstupu, a proto zachycuje autorův současný názor, nezkrácený vzpomínkami. Podobně hodnotí deník i J. Trzynadłowski: „Pro deník je především příznačné, že do něho autor vepisuje své poznámky, postřehy, myšlenky nebo jiné údaje okamžitě, den po dni, nebo jen v kratších časových intervalech, a nemá proto od zaznamenaného odstup (jako je tomu třeba v pamětech a vzpomínkách), nedosáhne takového nadhledu, který by umožňoval události hodnotit a třídit z hlediska neosobního, objektivně.“¹³

V. Válek¹⁴, soustavně se věnující problematice memoárové literatury, se v pohledu na deník shoduje s Trzynadłowským. Zařazuje ho mezi druhové formy memoárové literatury (vedle pamětí, vzpomínek, autobiografie a korespondence), i když (spolu s korespondencí) se stává memoárovým dílem až dodatečně, po svém zveřejnění. Typologie jím navržená rozlišuje: deník určený veřejnosti, deník soukromý, „deník — vrbu“, pracovní zápisník, zbeletrizovaný deník a deník básnický.¹⁵ Válek doplňuje pojetí dvou časových rovin v memoárovém díle, které uvádí Havránková, o rovinu třetí, čas, kdy je dílo vnímáno čtenářem: „Tato časová rovina je „nejsoučasnější“ a jediná se vlastně neustále mění [...] Skutečné autentické děje tedy přecházejí přes dvojitý filtr — přes současnost autorovu (tj. dobu sepsání pamětí) a přes současnost čtenářovu (a ta se stále mění). Je tu možné dokonce rozdílné vnímání pamětí jedním čtenářem v různých od sebe vzdálených časových intervalech.“¹⁶

Nejednotnost názorů na deník svědčí o tom, že jde o problém neuzavřený. Je tedy deník pouhou snůškou dokumentárního materiálu, „konstruktivním principem“, nebo jej lze označit za literární žánr?

Materiál, z něhož chceme při řešení této otázky vycházet, tvoří práce českých autorů vzniklé ve 20. století, pro srovnání jsme však sáhli i po několika pracích starších, jež by nám umožnily pohled na vývoj tohoto útvaru.¹⁷

¹¹ Wiesbaden 1963.

¹² *Segodnia o včerašněm. Memuary i sovremennost*. Moskva 1961, s. 83—84.

¹³ *Struktura relacji pamiętnikarskiej*, in: *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*. Kraków 1961, s. 579, dále viz i *List i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej*, in: *Małe formy literackie*. Wrocław 1977, s. 82—97. (Citát uvádím v překladu V. Válka.)

¹⁴ Jsou to zejména práce: *Frekvence české poválečné memoárové literatury*. SPFFBU, 1982, D 29, s. 7—17; *K problematice české poválečné memoárové literatury*. Česká literatura, 1971, s. 452—475; *Některé otázky vztahu poválečné české memoárové literatury k literatuře krásné*, in: *Literárněvědné studie*. Profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám. Brno 1972, s. 223—235; *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno, UJEP (Spisy filozofické fakulty, č. 254) 1984.

¹⁵ *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno, UJEP (Spisy filozofické fakulty, č. 254) 1984, s. 112.

¹⁶ *Poválečná česká memoárová literatura (kandidátská disertační práce)*. Brno 1976, s. 101.

¹⁷ Jde o 30 prací, z nichž uvádím zejména: Bass, E.: *Holandský deníček*; Cvejn, K.: *J. V. Frič v dopisech a dnících*; Fučík, J.: *Ze zápisníku mladého studenta Julia Fučíka*; Halas st., F.: *Bez legend*; Herben, J.: *Kniha vzpomínek*; Holan, V.: *Lemuria*; Jeřábek, Č.: *V zajetí Antikristovů*; Konrád, K.: *Roschod! a Zápisník z dovolení*; Mácha, K. H.: *Literární zápisníky. Deníky. Dopsis*; Neumann, St. K.: *Československá cesta I, II*; Orten, J.: *Deníky*; Hořec, F.: *Deníky dětí*; Poláček, K.: *Se žlutou hvězdou*; Václavek, B.: *Deník*; Vaněk, K.: *Charašův, pán, da?*; Wolker, J.: *Táborový deník šestnáctiletého skauta Jiřího Wolkra*.

Pro deník je bezezporu primárně důležitá doba jeho vzniku, nesmíme však opomíjet ani dobu jeho vydání, kdy vstupuje do literárního kontextu a je přijímán čtenáři. Stejně tak musíme přihlížet ke skutečnosti, že málokterý z nich je publikován ve své původní podobě, většinou před svým zveřejněním prochází více či méně hlubokými zásahy editora (zřídka i autora samého), upravujícího jej k vydání. Deník nezveřejněný, rukopisný zůstává stranou našeho zájmu.

Ze shromážděného materiálu vyplývá, že některé — zejména tvarové — vlastnosti deníku jsou zřetelné už na první pohled. Především je to členění textu na kratší či delší úseky opatřené datací, jež jim dává přesné místo v chronologickém uspořádání práce. Tato časová posloupnost všech faktů zde uváděných je projevem kompozičního principu deníku, neboť záznamy zpravidla vznikají téměř současně s odvíjejícím se dějem.

Je charakteristickou zvláštností deníku, že děj v něm zachycený probíhá v současnosti nebo jen ve velmi nedávné minulosti, třebaže při jeho zaznamenávání je užito minulého času, stejně jako např. u pamětí, pojednávajících o minulosti vzdálené. Zatímco však autor pamětí má od popisovaných událostí časový odstup, jenž mu umožňuje vybírat a přehodnocovat fakta, autor deníku tyto možnosti v takové míře nemá.

Absence časového odstupu způsobuje, že pisatel zachycuje okamžitá stanoviska a hodnocení v takové míře, v jaké se s nimi u jiných literárních útvarů nesetkáme. Ona nezakreslená původnost výpovědi, upřímnost a otevřenost názorů (díky soukromému charakteru deníku) způsobuje maximální míru jeho autentičnosti — i ve srovnání s jinými druhovými formami memoárové literatury.

I tu mohou samozřejmě existovat (jako je tomu např. u Každodenníčku F. Palackého¹⁸) některé zápisy vzniklé až dodatečně, vlivem okolností nedovolujících pravidelné vedení deníku. Jejich funkcí je zachovat kontinuitu, a proto nesou všechny formální rysy deníku, třebaže vznikají s časovým odstupem. Odhalit je uprostřed běžných záznamů je obtížné, pokud se autor sám k jejich existenci nepřiznává. Domníváme se, že tyto dodatečné záznamy stojí na hranici mezi deníkem a vzpomínkami jako jednou z druhových forem memoaristiky. (V. Válek¹⁹ považuje vzpomínky za svého druhu dodatečně zapsaný deník, neboť události zachycují úryvkovitě, neuceleně.) Časový odstup mezi dějem a jeho zaznamenáním je však u nich mnohem větší, než je tomu v případě dodatečných deníkových zápisů.

Těsné sepětí deníku s autorovým životem způsobuje i formální a zejména obsahovou neucelenost záznamů — jde o jakési „vyprávění na pokračování“, jež bývá zpravidla přerušeno vlivem objektivních okolností, jen zřídka se uzavírá okamžitě po skončení události (výjimkou může být cestovní deník).

Hlavní roli — jako vypravěč a hrdina — hraje v deníku (stejně jako v ostatních druhových formách memoaristiky) autor, rozhodující činitel při výběru a hodnocení všech faktů.

Do záznamů se promítá jeho světový názor, věk, ale i temperament, profesionální zájmy a záliby a v neposlední řadě i nadání. Např. rozdílnost ideových pozic autorů způsobuje, že se čtenáři nabízejí rozdílná hodnocení téže události — patrné je to při srovnání deníku J. Herbena zařazeného v *Knize vzpomínek*²⁰ s deníkem F. Halase st. ze *vzpomínkové práce Bez legend*²¹. Oba sdělují svou zkušenost

¹⁸ *Korespondence a zápisky*. Česká učená akademie císaře Frant. Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898, vyd. V. J. Nováček.

¹⁹ *Poválečná česká memoárová literatura* (kandidátská disertační práce). Brno 1976, s. 190.

²⁰ Praha 1936.

²¹ Praha 1958.

z první světové války, s tím rozdílem, že Herben se dívá očima „nezaujatého“ pozorovatele, zatímco F. Halas st., dělník-socialista, je nucen v této válce bojovat. Podobně působí na výběr a hodnocení faktů věk autora. Nejzřetelněji je to patrné u prací dětí, např. v Táborovém deníku šestnáctiletého skauta Jiřího Wolkra²². Do poznámek pronikají ještě nedospělé rysy jejich osobnosti, naivní pohled na svět, jiná hierarchie hodnot než u dospělých. Takové práce jsou nejen suchým svědectvím, ale mají i schopnost emocionálního působení, mnohdy umocněného i výjimečností situace, v níž vznikly, jako je tomu v případě Deníků dětí²³, napsaných v koncentračních táborech.

Způsob, jakým autor ke skutečnosti přistupuje, co z ní vybírá a co naopak opomíjí, napovídá o jeho charakteru, zájmech a zálibách často víc, než by sám mohl připustit.

Neomezenou „moc“ autora nad obsahem deníku v některých případech oslabuje vstup druhé osoby; zdálo by se, že je tím narušena sama podstata deníku. Při bližším pohledu však zjistíme, že tomu tak není. V deníku Karla Poláčka Se žlutou hvězdou²⁴ druhá osoba pouze zaznamenává to, co si autor sám přál — tj. především vyznačené úryvky z dopisů; stejně tak nelze hovořit o zásahu druhého subjektu v pravém slova smyslu u deníku F. Palackého, který je v obdobích jím nezachycených doplňován poznámkami bratra Ondřeje, neboť i to se děje se svolením autora. Jindy pisatel názory dalších osob sám uvádí (jako je tomu v případě deníku K. Vaňka Charašó, pán, da?²⁵) na podporu svého stanoviska, aby je učinil objektivnějším. Stejný cíl sleduje i S. K. Neumann v práci Československá cesta²⁶ tím, že záměrně užívá plurálu. Další osoba zde sice samostatně nepromlouvá, ale skutečnost, že Neumann hodnotí realitu i jejím jménem, dodává jeho soudům větší opodstatněnost. Zásah dalšího subjektu do deníku se tedy většinou děje s vědomím autora nebo aspoň (v případě editorských úprav) v souladu s duchem celé práce, a původní charakter deníku není tak narušován.

Je zřejmé, že pisatelovo soustředění především na obsah sdělení způsobuje, že forma poznámek bývá méně propracovaná. Styl deníkových záznamů je většinou věcný, ale přesto nese známky individuality svého autora a mnohdy prozrazuje i jeho literární nadání.

Zcela zvláštní formou vyjadřování je užití šifry, k němuž se uchýlil K. H. Mácha ve svých Denících.²⁷ Původní účel jejího použití je zřejmý — skryt před možným čtenářem fakta přísně soukromá. U Máchy však poznenáhlu začíná skrývat i záznamy běžné a její užívání pak přestává být funkční.

Způsob vyjadřování, volba jazykových prostředků, schopnost výstižného sdělení myšlenek, stupeň případného estetického působení — to vše podává svědectví nejen o pisateli, ale dokáže evokovat i atmosféru prostředí a doby, v níž se pohyboval. Styl deníkových záznamů bývá takto často využíván ve fiktivních denících, nezřídka je i parodován.

Typologie deníku mohou být rozmanité, podle toho, z jakého hlediska se k němu přistupuje. Pro dělení navržené V. Válkem nebo autory Slovníku literární teorie²⁸ je charakteristické, že u nich dochází k prolínání hledisek formálních a obsahových.

²² Praha 1949, vyd. K. Bednář.

²³ Praha 1961, vyd. F. Hořec.

²⁴ Havlíčkův Brod 1961, vyd. Z. K. Slabý.

²⁵ Praha 1924.

²⁶ I, II, Praha 1934.

²⁷ *Literární zápisníky. Deníky. Dopisy.* Praha 1972, vyd. K. Janský, K. Dvořák a R. Skřeček.

²⁸ Praha 1977, s. 70. (Autorkou hesla je Zdena Kovařová.)

Pro většinu ostatních teoretických prací je pak typické, že se soustřeďují pouze na stanovení formální stránky deníku, bez ohledu na jeho obsah.²⁹

Rozhodujícím hlediskem při posuzování typologie deníku se však zdá být jeho orientace — buď jen na svého pisatele, nebo na čtenáře. Deníkové záznamy většinou vznikají jen pro potřeby svého autora, vedle nich však existují i práce zachovávající sice všechny charakteristické rysy deníku, ale svým pisatelem určené čtenářům.

Autor deníku běžného³⁰ nepočítá s tím, že by jeho zápisky četl někdo další. Nepovažuje proto za nutné své soudy o jiných lidech (příznivé nebo nepříznivé) podpírat důkazy. Postavy zpravidla vystupují pod svým pravým jménem, bez předchozího určení svého vztahu k pisateli — to vše podporuje dojem naprosté autentičnosti.

Autor deníku určeného k publikování (z řady prací můžeme uvést např. válečný deník Čestmíra Jeřábka³¹, Herbenovu Knihu vzpomínek³² nebo Zapisník z dovolené Karla Konráda³³ naopak postavy před uvedením do děje charakterizuje, své soudy o nich zdůvodňuje — a pokud jsou nelichotivé, zpravidla se vyhne i uvedení plného jména. Z toho jasně vyplývá jeho ohled k těmto osobám (neboť se může stát, že jeho vydaný deník budou číst) a zřetel ke čtenářům.

Tyto základní dvě skupiny deníků se vzájemně poněkud liší i rozvržením časových rovin. Deník určený původně jen svému pisateli (a zveřejněný zpravidla až po jeho smrti) totiž prochází dodatečnými úpravami editora, který s časovým odstupem k práci přistupuje a — třebaš i nevědomě — posuzuje ji z hlediska potřeb své doby (často od doby vzniku díla značně vzdálené), a tak její obsah aktualizuje. Jsou tu tedy tři časové roviny — synchronně probíhající děj a jeho sepsání tvoří rovinu první, rovina druhá je dána editorskými úpravami a rovinu třetí tvoří přijetí díla čtenářem.

Deník určený autorem ke zveřejnění má toto rozvržení poněkud jiné. Nejprve je tu děj a jeho písemné zachycení (se zřetelem ke čtenáři) a pak — s časovým odstupem — jeho vnímání čtenářem. Případy, kdy autor svůj deník připravuje do tisku a přitom své vlastní poznámky glosuje a přehodnocuje, jsou řídké (např. deník F. Halase st., zařazený do práce *Bez legend*³⁴), i když je nelze zcela opomíjet.

Takovéto rozvržení bývá však ve skutečnosti často narušováno. Do textu deníku jsou vkládány vzpomínkové pasáže vztahující se ke vzdálené minulosti (některé zápisky J. V. Friče z komárenského vězení³⁵), což do něj vnáší novou časovou rovinu. Běžným poznámkám se vymykají záznamy plánů do budoucna nebo úvahy a pojednání odborná, jež stojí mimo časové roviny (deník E. Purkyně zařazený do románu K. Konráda *Rozchod*³⁶).

Vedle uvedených dvou základních skupin se v našem materiálu z hlediska formálně obsahového vyčleňuje ještě několik dalších typů: deník cestovní, básnický, pracovní a okrajově i literární zapisník.

²⁹ Např. *Boľšaja sovětskaja encyklopedija VIII*, Moskva 1974, vyčleňuje deník původní (rukopisný), deník fiktivní, mezi nimi stojící deník spisovatelský a konečně deník estetizovaný svým výjimečným obsahem; *Ottův slovník naučný VII*, Praha 1893, uvádí deník obchodní, umělecký a cestopis; *Wielka encyklopedia powszechna VII*, Warszawa 1964, řadí domácí kroniku vedle úředních akt, aj.

³⁰ Tím je míněn deník nejčastější, psaný jen pro potřebu svého autora.

³¹ *V zajetí Antikristově*. Olomouc 1945.

³² Praha 1936.

³³ Praha 1949.

³⁴ Praha 1958.

³⁵ *J. V. Frič v dopisech a denících*. Praha 1955, vyd. K. Cvejin.

³⁶ Praha 1934.

Deník cestovní zachycuje průběh autorova putování (Máchova cesta do Itálie³⁷, Neumannova Československá cesta³⁸ nebo Holandský deníček E. Basse³⁹). Odporuje tak poněkud tvrzení J. Trzynadlowského,⁴⁰ že deník má neuzavřenou konstrukci, již lze na kterémkoli místě přerušit. Zde totiž vedle principu časového, rozhodujícího faktoru každého deníku, existuje též princip prostorový. Důležitější než čas je prostor, po němž se autor pohybuje, cesta, kterou podniká. Jestliže ta skončí, uzavírá se i deník. Nelze ho však přerušit na libovolném místě.

Dále je pro cestovní deník typické, že kromě běžných záznamů osobního charakteru věnuje pozornost navštívené zemi. Podle vlastních zájmů se autor zabývá jejími přírodními krásami, obyvatelstvem, kulturní a hospodářskou úrovní — a vědomě i nevědomě hodnotí a srovnává s domácími poměry. Pro svou značnou poznávací hodnotu jsou cestovní deníky mezi čtenáři oblíbeny.

Deník básnický představují např. Lemuria V. Holana⁴¹, Deníky J. Ortена⁴² nebo Zápisník z dovolené K. Konráda.⁴³ Jako samostatný typ byl vyčleněn zejména díky osobnosti svého pisatele-básníka, který mu vtiskl specifické rysy. Spíše než dokumentem každodenního života je svědectvím o autorově životě vnitřním, vývoji jeho názorů, umělecké tvorbě. Dokumentární hodnota básnického deníku spočívá více v zachycené atmosféře doby než v uváděných faktech, jež je třeba zpětně odhalovat přes básnické slovo; vhodnější je proto přistupovat k němu jako k uměleckému dílu, podávajícimu svědectví svým, osobitým způsobem.

Deník pracovní (kupř. Deník B. Václavka⁴⁴) se soustřeďuje hlavně na oblast pisatelovy pracovní činnosti, což nutně omezuje záznamy ze jeho soukromí. Od běžného deníku se liší způsobem vedení zápisů, neboť zde má značný podíl plánování autorovy činnosti a průběžné sledování, jak jsou tyto plány plněny, čímž se pracovní deník přibližuje dnešním diářům.

Literární zápisník — jak jej známe např. z pozůstalosti K. H. Máchy⁴⁵ nebo J. Fučíka⁴⁶ — má sice k deníku úzký vztah, liší se však tím, že nepodává zprávu o autorově životě jako celku, soustřeďuje se totiž jen na určitý úsek jeho činnosti, na četbu. Výběr literárních děl a způsob jejich hodnocení může být sice také jedním z pramenů k poznání osobnosti pisatele literárního zápisníku, ale ve srovnání s deníkem je tento pramen mnohem méně úplný.

Chceme-li mezi deníky nalézt ten, který nejuplněji zachovává všechny jeho charakteristické rysy, bude nejvhodnější zvolit práce z 19. století, z doby, kdy tento útvar prožíval dobu svého největšího rozkvětu. Díky tomu, že byly svými autory vedeny po dlouhou dobu, jsou tyto deníky svědky jejich názorového vývoje a mnohdy v sobě zahrnují vedle zápisů běžných i několik dalších deníkových typů (např. Palackého Každodenníček obsahuje navíc i literární zápisník a pracovní deník). Pro práce vzniklé ve 20. století je naopak příznačná typová vyhraněnost. Jejich pisatelé se soustřeďují jen na zachycení těch úseků života, jimž přiřkládají větší význam, nebo si vedou poznámky jen o určité oblasti své činnosti. Deník vedený

³⁷ *Literární zápisníky. Deníky. Dopisy.* Praha 1972, vyd. K. Janský, K. Dvořák, R. Skřeček.

³⁸ I, II, Praha 1934.

³⁹ Praha 1930.

⁴⁰ *Liśt i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej*, in: *Male formy literackie.* Wrocław 1977, s. 82—97.

⁴¹ Praha 1940.

⁴² Praha 1951, vyd. J. Grossman.

⁴³ Praha 1949.

⁴⁴ Olomouc 1962, vyd. J. Dvořák.

⁴⁵ *Literární zápisníky. Deníky. Dopisy.* Praha 1972, vyd. K. Janský, K. Dvořák, R. Skřeček.

⁴⁶ *Ze zápisníku mladého studenta Julia Fučíka.* Praha 1963, vyd. V. Dostál a G. Fučíková.

soustavně po velkou část života poněkud pozbyl na své někdejší oblíbené a na jeho místo nastupuje diář, který sice z deníku vychází, ale zároveň vyhovuje i novým potřebám současného člověka. Výstižně to charakterizuje V. Válek: „Zdá se, že styl moderního života dovoluje nám spíše činit si do předtištěného diáře záznamy o denním plánu než zachycovat slovesné zážitky a události života společenského a soukromého.“⁴⁷

Máme-li tedy závěrem shrnout a charakterizovat základní vlastnosti deníku, musíme vyjít z jeho kompozičního principu, jenž ovlivňuje jeho další typické rysy. Deník je vytvářen více či méně pravidelnými, chronologicky řazenými záznamy svého autora o událostech jeho života a zprostředkovaně i života společnosti, zachycuje pisatelovy okamžité nálady, názory a postoje. Absence časového odstupu, jenž by umožnil myšlenky utřídit, přehodnotit — a tak je vlastně zbavit původní upřímnosti —, způsobuje, že si uchovávají vysokou míru autentičnosti. Tento těsný vztah k realitě se však projevuje i formální a myšlenkovou neuzavřeností záznamů (snad s výjimkou deníku cestovního) a většinou i nepropracovaností stylovou.

Užití *ich-formy*, pro deník typické, potvrzuje, že rozhodujícím činitelem při výběru a hodnocení faktů a zároveň jejich pojátkem je autor, ztotožněný s vypravěčem i hlavním hrdinou. Z toho pramení i subjektivita všech soudů (ačkoli autor sám často prohlašuje svou práci za objektivní a nestrannou).

Díky vysoké dokumentární hodnotě a autentičnosti může být deníku použito jako osobitého historického pramene, ale je třeba vždy přihlížet i k vysoké míře subjektivnosti všech názorů v něm uvedených. Nelze jej však považovat pouze za dokumentární materiál — mnohé práce jsou schopny i estetického působení. Jeho zdrojem může být osobnost pisatele — významné postavy společenského a zejména kulturního života, jindy nabývá deník estetické hodnoty díky výjimečné situaci, o níž podává svědectví a která opravňuje jeho publikování, přestože autorem je člověk veřejnosti neznámý a nezřídka i bez sebemenšího literárního nadání.

Deník je útvar s bohatou minulostí a dodnes je čtenáři jako určitý celek pocítován. Jeho formální a ideověobsahové rysy jsou — při jeho značné typové rozrůzněnosti — natolik známy, že může být s úspěchem napodobován (v deníku fiktivním), případně i parodován. To spolu se skutečností, že je schopen estetického působení, nám bezesporu dovoluje konstatovat, že deník můžeme za literární žánr považovat.

К ПРОБЛЕМАТИКЕ ДНЕВНИКА В КАЧЕСТВЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ЖАНРА

Дневник — форма, обладающая богатым прошлым; его возникновение вызвано потребностью человека закрепить явления действительности, которые касаются лично его, и выразить свое мнение о них. Он состоит из хронологически последовательных записей о событиях, проходивших в жизни автора, и, посредством их, и в жизни общества. Возникая непосредственно в ходе событий, дневниковые записи не позволяют автору упорядочить и переоценить свои мысли позже, так что дневник сохраняет в большой мере свою аутентичность и, одновременно, субъективность. Непосредственное отношение к реальной жизни вызывает формальную незавершенность и незавершенность мыслей, связанные часто с недостаточно разработанным стилем. Типично использование повествования от 1-ого лица, так как автор отождествлен с главным персонажем и рассказчиком и является решающим фактором подбора и оценки фактов.

⁴⁷ K *specifičnosti memoárové literatury*. Brno, UJEP (Spisy filozofické fakulty, č. 254) 1984, s. 112

С точки зрения формы и содержания можно выделить следующие разновидности дневника: дневник, предназначенный первоначально только для потребностей автора (и опубликованный только некоторое время спустя), дневник, предназначенный для публики, путевой дневник, рабочий, поэтический и, косвенно, записная книжка читателя (рукописный дневник автором статьи не рассматривается).

Дневник принадлежит к разделу литературных мемуаров; из-за его документальности его можно считать своеобразным историческим источником, однако он часто приобретает (учитывая личность автора или исключительность описываемой ситуации) и эстетическую ценность. Приведенные характерные черты и факт, что эта форма прочно утвердилась в сознании читателей, и, далее, факт, что дневнику можно подражать (фиктивный дневник) или его можно пародировать, дают автору статьи право считать дневник литературным жанром.

